

ΚΑΛΩΣ ΘΑΝΕΙΝ INTERPRETĂRI PE MARGINEA UNEI SENTINȚE MORALE

DE

C. SÂNDULESCU

Trebuie să observăm de la început că textele sofocleice de care ne vom ocupa și cu deosebire sintagma καλῶς θανεῖν 'a muri frumos' nu implică în conținutul lor vreo nuanță afectivă lirică, ci se cuvin interpretate ca modalitate expresivă a unei situații concrete de natură psihologică și mai ales etică. Vom analiza mai departe locurile din piesele lui Sofocle și în primul rând locul din *Antigona*, v. 97, unde se află sentința morală menționată, după care vom recurge comparativ la câteva pasaje din autorii greci. Cităm mai întâi contextul vv. 96—97 din *Antigona*:

... πεῖσομαι γὰρ οὐ
τοσοῦτον οὐδὲν ὥστε μὴ οὐ καλῶς θανεῖν.

... 'nu aş putea îndura nimic mai prejos
Decît să nu mor frumos'.

Se ştie că *Antigona*, caracterizată de către Hegel drept «ființa cea mai splendidă care a apărut pe pământ»¹, renunță în mod silit și demn la bunurile lumii în care se găsește, lăsându-se închisă în peștera de piatră unde își află sfârșitul tragic. Îndreptîndu-se spre locul osindei poruncite de tiranul Creon ea pronunță cuvintele pline de tîlc citate mai înainte. Dar, așa cum se întîmplă nu o singură dată în cazul versiunilor din grecește, transpunerea nu poate fi perfect echivalentă textului original, ci are cel puțin nevoie de un comentariu lămuritor.

În primul rând se cuvine să notăm că eroina lui Sofocle nu este ceea ce se cheamă o persoană fanatică, al cărei gest curajos să poată fi considerat ca o atitudine semiconștientă de bravare a realității. Jertfa ei supremă dovedește dimpotrivă o luare de poziție perfect conștientă, replicile sale la învinuirile lui Creon fiind expresia unei reflexii complet avizate asupra situației. *Antigona* nu este nici cum a socotit un filolog «o încăpățînată care vrea să treacă cu capul prin zid»² și nici «o eroină de proporții supraomenești, ci una dintre ale noastre», așa cum just a interpretat Albin Lesky³. Cu tărie morală neegalată, ea își urmează destinul pe care în mod vădit și l-a ales, în deplină conștiință a riscului grav la care se supune. *Antigona* împlinește cu alte cuvinte ceea

¹ «Die herrlichste Gestalt die auf Erde erschien» (G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, vol. XVIII, Berlin, 1958, p. 114).

² Karl Strober, *Zur Komposition der sophokleischen Antigone*, Inaug. Dissertation Mainz, 1925, p. 39.

³ Albin Lesky, *Geschichte der griech. Literatur*. Ediția a 2-a, Berlin—München, 1963, p. 39.

ce se numește în eposul homeric destinul morții, μοῖρα θανάτου, știind în chip deliberat că acestui destin nu i se poate opune nici un muritor. Gestul ei reprezintă deci consecința unei stări de autentic echilibru launtric, care o stimulează să accepte *aequo animo* moartea, pentru că este convinsă și crede fără rezerve în dreptatea supremă, în străvechea *Dike* și în « legile nescrise ale zeilor », ἄγραπτα νόμιμα θεῶν, invocate în v. 454; acestora tiranul le opune însă norma sau legea omenească făurită de tradiția epocii sale (*Nomos*).

Observațiile exegetice pe marginea conflictului dintre cei doi protagoniști ai piesei ajută unei mai bune interpretări a sintagmei morale « a muri frumos ». Modul în care își încheie viața eroina poate fi asemuit de o anume manieră sfârșitului tragic și demn al lui Socrate. Facem această afirmație motivată de faptul că pentru filozoful atenian moartea reprezintă un cîștig, *kerdos*, așa cum rezultă din ultima scenă a dialogului *Phaidon*. Este vorba aici de momentul psihologic cînd bunul discipol Criton încearcă să întirzie luarea otrăvii de către Socrate, spunînd între altele, că soarele încă nu a apus. Dojenindu-l cu blîndețe, dar și cu o anumită nuanță de severitate pentru faptul că socotește cele cîteva clipe pe care le-ar mai putea trăi drept un « cîștig », îi spune că, dimpotrivă, moartea este ceea ce s-ar numi cu mai multă îndreptățire un « cîștig », date fiind, observă cu amărăciune Socrate, împrejurările impuse lui de spiritul mărginit și de neînțelegerea oamenilor. Și pentru Antigona sfîrșitul fără voie al vieții constituie un « cîștig », *kerdos* (Platon folosește verbul *kerdainein*), fapt care ni se pare demn de menționat pe plan comparativ.

În sfîrșit, tot pentru a pătrunde mai avizat înțelesul sentinței « a muri frumos » trebuie să observăm că croina lui Sofocle nu este nici o ființă lipsită de sentimente; ea îl iubește pe fiul tiranului, pe Hemon, și este iubită de către acesta și în consecință cere să se odihnească « alături de cel care i-a fost drag și căruia i-a fost dragă » (v. 73). Antigona nu este indiferentă față de viața însăși de care se desparte cu vădit regret, « fără a fi plînsă de nimeni, fără prieteni și fără a fi știut ce e căsătoria ». ἀκλαυτος, ἀφίλος, ἀνυμέναιος⁴. Nu se poate să nu rămînem impresionați de simpla, adîncă omenie care se degajă din ultimele cuvinte ale Antigonei. Cu deosebire semnificativă pe plan psihologic-moral este declarația ei singulară ca elevație din pasajul ilustru 523 al tragediei :

Οὔτοι συνέχθειν, ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφην.

‘Eu nu am fost născută pentru a uri, ci pentru a iubi’⁵.

Cuprinsul concis al acestui loc sintetizează însăși structura morală superioară a eroinei și modul cum înțelege să-și întemeieze relațiile cu semenii, comportarea ei socială de adîncă omenie.

Se poate deci conchide pe marginea comentariilor efectuate pînă acum în legătură cu postulatul moral καλῶς θανεῖν că nu este vorba

⁴ Cumulul de epitete caracterizează situația. Am confruntat diferite versiuni străine ale locurilor semnificative din *Antigona*; aș menționa aici interpretarea lui Hölderlin, scriitorul obsedat, cum se știe, de clasicismul elen : « unbeweinert, ohne Freund und chlos ».

⁵ Datorită virtuții de a compune a limbii germane, traducerea celor două verbe compuse cu *syn*-rezolvă după opinia mea în chip mai convenabil redarea dificilă a sensului : « Nicht mitzuhassen, mitzulieben bin ich da ». (Versiunea lui August Oehler, München, 1917, p. 29).

în conținutul său de exprimarea unei pure stări afective, susceptibile să stimuleze exclusiv sentimentul de compasiune cu destinul hărăzit eroinei (vezi de pildă *Antigona* lui Anouilh, parodie deformantă a originalului), ci asistăm la un fapt de natură psihologică și literară mult mai profund decît rezultă din unele interpretări moderne calofile. Mesajul dramei sofocleice reprezintă experiența delicată psihologică a unei ființe care își jertfește viața de timpuriu pentru un scop ce poate fi considerat legitim, gest care cu tot caracterul lui sublim se desfășoară firesc pe linia unei perfecte umanități.

Aprecierile pozitive privind atitudinea Antigonei care infruntă tiranul au fost unanime tocmai pentru acest motiv, deși nu au lipsit tentativele de justificare și ale acțiunii lui Creon, care nu procedează arbitrar pedepsind după datină trădarea de patrie (*prodosia*) înfăptuită de către Polinice, precum și profanarea datinei sacre (*hierosylia*) pe care o săvârșește cu singe rece Antigona. Piesa lui Sofocle ar fi fost însă anulată tematic fără acest conflict ireductibil între eroină și tiran; desfășurarea ei magistrală oferă prilejul concretizării unor pasaje de înaltă ținută etică, cum este imnul celebru către Eros și slăvirea omului ca atare, afară de care «nu e nimic mai minunat pe acest pămînt». Moartea însăși, pare să fie lecția dramei, nu înseamnă nimic pentru om dacă nu decurge în condiții de «frumusețe» înțeleasă în maniera sofocleică (cuvîntul simplu *kalós* este, așa cum s-a spus, destul de greu de redat exact), astfel ca sfîrșitul să capete aureola unei metaforice însoțiri nupțiale, o cameră de nuntă a tuturor, πανκοίτης θάλαμος, cum spune Antigona în fața peșterii stîncoase unde își va încheia viața.

Ὡ τὺμβος, ὦ νυμφεῖον

‘O morimnt! O cameră a nunții (mele)!’

Este aproape de prisos să amintim aici comparativ tema similară din balada Miorița atît de frecvent și divers interpretată, în ultima vreme de către Mircea Eliade⁶. Aș opina doar că o confruntare corectă între situația dramatică din piesa greacă și aceea din balada ciobanului care se îndreaptă spre moarte poate fi efectuată numai pînă la anumite limite tematice.

Ne rămîne să semnalăm, spre a conferi cercetării noastre un aspect oarecum exhaustiv, că motivul «morții frumoase» nu este izolat în literatura greacă. Sofocle însuși face apel încă o dată la el în tragedia *Aiax*, vv. 479—480 :

Ἡ καλῶς ζῆν ἢ καλῶς τεθνηκέναι τὸν εὐγενῆ χροή.

‘A trăi frumos și a muri frumos ți e dat celui ales’.

Dar tema pe care o discutăm apare în mod firesc implicată în faptul permanent lăudabil al morții pentru apărarea patriei. O aflăm în dialogul platonice *Menexenos* 246 d, unde asemenea discursului funebru ilustru al lui Pericle se exaltă virtuțile eroice ale celor ce și-au jertfit viața pentru patrie. Aici este folosită formula particulară «a sfîrși frumos» καλῶς τελευτᾶν. Expresia este reluată de Platon în *Scrisoarea a șaptea*, 334 c,

⁶ De Zamolziș à Gengis-Khan, Paris, 1970, p. 238. În atitudinea ciobanului din baladă este implicată o nuanță de misticism complet absentă din fizionomia morală a Antigonei.

unde filozoful dă sfaturi urmașilor credincioși ai lui Dion, cel ucis mișelește. Dionis nu a urmat sfaturile lui Platon și de aceea nu trăiește acum în condiții « frumoase » (ζῆ τὰ νῦν οὐ καλῶς), pe cînd Dion s-a arătat dispus să asculte îndemnurile filozofului și « a murit frumos » τέθνηκεν καλῶς.

Să redăm în încheiere încă un text grec privind caracterul înălțător și frumos al jertfei pentru binele colectivității și pentru țară. Este vorba de o inscripție cu conținut afectiv moral editată de către W. Peek în cunoscuta-i sylloge în versuri și datată de el în 338—337, anul luptei de la Cheroneea prin care s-a desființat practic statul atenian :

Dacă a muri frumos, καλῶς θνήσκειν, este cea mai de seamă parte a virtuții, atunci soarta (Tyche) ne-a hărăzit-o nouă înainte de toate. Căci noi ne-am grăbit să împodobim Elada cu coroana libertății, iar acum stăm (ne odihnim) aici, părtași ai unei glorii care nu îmbătrânește, ἀγῆρατῳ εὐλογίῃ.

Epitaful editat de Werner Peek sub Nr. 15 cuprinde întocmai sintagma elevată « a muri frumos » din piesa *Antigona*, pe care Abel Bonnard o caracteriza drept « regina tragediilor »⁷. Socotim însă că am analizat suficient sensul moral al sacrificiului eroinei pe linia indicată textului, cît și tema înrudită, particulară, implicată în cuvintele lui Horațiu : *Dulce et decorum est pro patria mori*⁸.

⁷ *Civilisation grecque*, vol. II, Lausanne (fără an), p. 10.

⁸ De observat că romanul pragmatic adaugă la calificativul *dulce* pe acela al datoriei : *decorum* (de la *decet*, se cuvine), ceea ce ni se pare instructiv. Grecul nu simte nevoia să folosească, atunci cînd e vorba de jertfa pentru patrie, cuvîntul cosemantic τὸ πρέπον (πρέπειν).